

РАЦІОНАЛІЗМ КОНФУЦІЯ: ЛОГІКА ДІАЛОГУ

*Марне навчання без розуму,
Небезпечний розум без навчання.
Конфуцій*

Анотація.

На підставі порівняння ряду основоположних засад східного та західного раціоналізму авторка доводить, що конфуціанство значною мірою ґрунтується на пріоритеті розуму в житті людини і суспільства. Підкреслюється прагнення Конфуція до відповідності теоретичного і практичного, слова і поведінки. Розглядається концепція помилок конфуціанського вчення як очевидний прояв раціоналізму. Наводяться та аналізуються уривки з текстів «Лунь Юй», в яких вживаються та інтерпретуються важливі поняття конфуціанства. Відзначається, що поняття постають знаками предметів чи ситуацій, і в цій ділянці виявлено відмінності між європейським і східним раціоналізмом. Виділені особливості логіки діалогу в спілкуванні Конфуція з учнями і послідовниками. Показано, що діалогічність є підставою подібності шляху інтелектуального розвитку як східної, так і західної культури.

Ключові слова: визначення, логіка діалогу, жень, конфуціанський раціоналізм, помилки, поняття.

Видатний китайський філософ Конфуцій приділяв велику увагу розвитку інтелекту, змісту і формі думок, коректності висловлювань. Для нього розум гідної людини (шляхетного мужа) щільно пов'язаний з її наполегливістю у навчанні, бажанні вдосконалювати інтелект. У пошуках істини, яка для Конфуція тотожна зі справедливістю та людяністю, він прагнув найадекватніше висловлювати свої переконання. Думки великого китайського мислителя відомі нам більшою мірою через тексти «Лунь Юй», написані у формі діалогу. Отже, саме через діалоги цієї книги можна проаналізувати особливості раціоналізму мислення Конфуція.

На питання про раціоналізм конфуціанства можна відповісти цілком ствердно, адже ні в кого не може виникати сумніву щодо видатного розуму мудреця Конфуція і прагнення постійно розвивати розум в його учнів та послідовників. Один з відомих послідовників Конфуція Да Сюе

пише про вчення Вчителя («Лунь Юй») так: «Велика наука, чи мудрість життя, полягає в тому, щоб розкрити і підняти світле начало розуму, яке ми всі отримали з Неба...» [1, с.358]. Встановлення царства розуму, культ якого панував довгий час в Європі (і на Заході загалом), визнано основою і метою оновлення людини і суспільства в стародавньому Китаї. Уважне прочитання «Лунь Юй» дає достатню підставу говорити про раціоналізм конфуціанства. Хоч не все може бути зрозумілим західному досліднику в текстах «Лунь Юй» без спеціального історичного екскурсу, проте більшість думок цілком піддається інтерпретації представника європейської культури. Це свідчить про принципову єдність логічної основи мислення людей Сходу і Заходу. Стиль і логіка висловлювань Конфуція мають як спільні, так і відмінні риси із європейським раціоналізмом.

Для східного і західного раціоналізму характерна увага до проблеми помилок, хибності, суперечностей у висловлюваннях. Прагнучи до істини, справедливості, людяності, Конфуцій пов'язує їх не в останню чергу з лаконічністю мовлення, виправленням помилок у формулюванні думок. Сам він, судячи з «Лунь Юй» і за свідченнями сучасників та послідовників, був прикладом лаконічності, бажання бути зрозумілим для співбесідника, хоч це не завжди може бути очевидним з позицій західного раціоналізму. «Від промови вимагається лише виразність» [2, с.16], - зазначав Учитель. Якщо ж учень в діалозі виявляв нерозуміння сказаного, Вчитель роз'яснював свої відповіді.

Одним з важливих виявів раціоналізму Конфуція є тема помилок. Помилки – важлива категорія також і західної теорії пізнання, адже вони вимагають оцінки думок та їх раціональної критики. «Кожен помиляється відповідно до своїх пристрастей, - читаємо в «Лунь Юй». - Вдивись у помилки людини – і пізнаєш ступінь її людяності» [2, с.44]. Учитель застерігає від помилок, визначає їх види, наголошує на необхідності їх виправлення: «Головне - будь чесний і правдивий, не води дружби з тими, хто тобі не рівний, і не бійся виправляти свої помилки» [2, с.23]. Йдеться при цьому і про хибні діяння, але значною мірою й помилки мовлення, діалогу, словесного спілкування. «Поруч зі шляхетним мужем, - зазначав Конфуцій, припускаються трьох помилок: говорити, коли не час говорити, - це легковажність; не говорити, коли настав час говорити, - це скритність; і говорити, не помічаючи його міміки – це сліпота [2, с.166-167].

Поширеним методом у діалогічному спілкуванні Конфуція з учнями є визначення понять. Однак тут варто наголосити на відмінності західного раціоналізму, що прагне до однозначності термінів (хоч не завжди цього вдається досягнути), від конфуціанського раціоналізму, в межах якого спостерігаємо розмаїття змістів понять, яке однак не слід вважати хаотичністю, полісемантизмом, непослідовністю чи неухважністю. Велике значення має контекст діалогу, конкретна ситуація бесіди, а також особистість співбесідника. У розмовах з учнями Вчитель на одне й те ж питання дає різні, іноді протилежні відповіді залежно від обставин діалогу.

Зокрема, на питання про те, що таке синівське пошанування батьків, Вчитель спочатку відповідає: «Це те, коли не порушують ритуалів» і далі роз'яснює: «Слугуй батькам за ритуалом, помруть – поховай за ритуалом і шануй їх жертвами за ритуалом» [2, с.27]. В цьому ж діалозі на ідентичне питання іншому співбесіднику Конфуцій відповідає, що «нині синівське пошанування зводиться лише до утримання батьків» [2, с.27]. До цієї думки він додає: «Але утримують і тварин. В чому буде тут різниця, якщо не виявляти самого вшанування?» [2, с.28]. Третьому співбесіднику Вчитель відповідає: «Коли ж з'являється якась справа, і молодші виявляють про неї турботу, а з'являється вино, їжа – й ними годують раніше народженого, то в цьому полягає синівське пошанування» [2, с.28].

Наведемо ще один приклад. На питання кожного з двох учнів «Що почую, тут же виконувати?», Конфуцій дає цілком протилежні відповіді. Третій учень просить пояснити, чому це так: «Коли Ю задав питання, чи виконувати йому негайно те, що чує, Ви сказали, що в нього живі отець і старший брат. Коли ж Цю задав питання, Ви йому сказали, щоб він негайно виконав те, що чує. Я не розумію, чому Ви відповіли по-різному, і прошу мені пояснити» [2, с.112]. Вчитель відповів так: «Цю зволікає, тому я його підштовхую, Ю рветься обігнати, тому я його стримую» [2, с.112]. Цілком зрозуміло, що відповіді даються в залежності від поведінки і характерів учнів, адже Вчитель добре знає обох.

Конфуцій оперує поняттями як знаками. Правильне поняття є символом, що відображає предмет чи ситуацію. Поняття містять суб'єктивну складову, однак це не означає релятивність, а свідчить про конкретизацію загального. Конфуцій шукає загальне в межах часткового. Він наводить конкретні випадки, які вважає рівнозначними між собою в межах загального. Ототожнюються частина і ціле, часткове і загальне. Вважаючи, що все просякнуте одним, Вчитель подає цю єдність у злитті з частковим та конкретним. Поняття постають символами, адже через окремі, часткові уявлення виявляється цілісність світу. Визначення даються Конфуцієм залежно від ситуації. Кожне з визначень веде до єдиної сутності, тому обертається тотожністю з іншими визначеннями. Одна думка начебто повторюється в різних формах, образних висловлюваннях. Один термін веде до всіх інших.

Для Конфуція характерні уважність до слова, застереження бути обережним щодо того, що говориш. Він негативно ставився до красномовства, іноді навіть категорично заперечував прагнення до вишуканого мовлення, підкреслював несумісність словесного мистецтва з поведінкою і діяннями шляхетного мужа. Висловлювань щодо цього в «Лунь Юй» чимало. Можна навести такі місця книги: «Людяність зрідка поєднується з вишуканим мовленням і милим виразом обличчя» [2, с.48], «Хто шукає в меткому слові свій захист, той часто буде ненависний. Не знаю, чи володіє він людяністю, але нащо йому красномовність?» [2, с.50]. «Шляхетний муж прагне говорити просто, а

діяти вишукано» [2, с.48]. «Хто твердий, рішучий, без хитрощів і говорить із утрудненням, той близький до людяності» [2, с.137].

Як свідчать деякі з наведених прикладів, в Конфуція не завжди зміст понять тотожний в різних висловлюваннях. Це викликало і викликає труднощі перекладу текстів іншими мовами. Однак такий стиль не є синонімом хаосу і непослідовності. Поняття в Конфуція мають смислове ядро і певну спрямованість, що вимагає уваги до нюансів висловлювань. У будь-якому разі роз'яснення дається самим Конфуцієм або головний смисл поняття виявляється при порівнянні різних визначень одного й того ж слова в текстах «Лунь Юй».

Слід також відзначити ще одну рису раціоналізму - відповідність теоретичного і практичного, слова і діла. В західній культурі протягом тривалого часу це була необхідна властивість стилю мовлення, проте в сучасному дискурсі спостерігаємо значне розходження між ними, акцентування слова (дискурсу), що зафіксовано в понятті «симулякр» (Ж.Бодрійяр). В «Лунь Юй» знаходимо висловлювання, які свідчать про налаштування Конфуція на відповідність слова і діла і зв'язок такої позиції з уявленням про вихідну якість благородного мужа – людяність (жень). Наведемо приклад.

«Сіма Нью спитав про те, що таке людяність.

Вчитель відповів: - Хто людяний, той говорить з важкістю.

- Говорити з утрудненням – це ви й називаєте людяністю? – перепитав Сіма Нью.

Вчитель пояснив: Чи можна без утруднення сказати про те, що важко зробити?» [2, с.117].

В цьому висловлюванні підкреслюється необхідність дотримуватися відповідності висловлювань і діянь, наголошено, що про складні справи не можна казати легко і багатослівно, адже істинний мудрець, шляхетний муж, якому властива людяність (жень), не може вдаватися до порожньої балаканини і неправди в словах. Це становить відмінність східного і західного раціоналізму, адже в історії Європи софістичні тенденції попри їх засудження (особливо Сократом, Платоном і Аристотелем) в античний період, отримали значний розвиток (риторика, еристика, гомілетика тощо). Незважаючи на певну образність китайського стилю мовлення, вона не тотожна прагненню за красою думки приховати її зміст і доволі часто недобрі наміри. Можна навести такий приклад з «Лунь Юй»: «Вважай знанням те, що знаєш, і вважай незнанням незнання. Це і є знанням» [2, с.30]. Дане висловлювання нагадує відомий вислів Сократа: «Я знаю, що я нічого не знаю, але інші не знають і цього». В обох мислителів (яскравих представників східної і західної діалогічної логіки) виразно простежується прагнення до відповідності своїх знань предметам і явищам об'єктивної дійсності. Таке усвідомлення відбувається за допомогою внутрішнього діалогу із самим собою, в процесі якого людина відверто зізнається в своєму незнанні, визначає межі свого знання, тим самим бажає здобути істину і чесно йде до неї.

Як свідчать деякі наведені вище приклади, в різних висловлюваннях Конфуція щодо одного й того ж не завжди зміст понять тотожний, що зумовлене особливостями східного раціоналізму. Це викликало і викликає труднощі перекладу текстів іншими мовами. Однак такий стиль не синонімічний хаосу й непослідовності. Поняття в Конфуція мають смислове ядро, певну спрямованість, що вимагає уваги до нюансів висловлювань. У будь-якому разі, роз'яснення дає сам Конфуцій, а також, порівнюючи контексти різних визначень одного й того ж поняття в «Лунь Юй», можливо виявити головний його смисл. Це виразно виявляється стосовно одного з найголовніших понять конфуціанства – жень. У Конфуція є різні визначення жень, в більшості як любові до людей (людяності, людинолюбства, гуманності). Водночас з контексту ряду висловлювань можна зрозуміти, що це і милість вищої особи, благодіяння. Однак таке тлумачення не співпадає зі звичним для західної людини змістом поняття милості, тому «жень» в більшості випадків перекладають як людяність (та її синоніми).

Список використаних джерел

1. Да-Сюе, или Великая наука Конфуция. Первая священная книга китайцев / Конфуций. Лунь Юй. Изречения. М, 2005. С.349-379.
2. Конфуций. Изречения. М.: Изд-во Эксмо, 2005. 464 с.